

<https://doi.org/10.53656/phil2025-03-06>

*Philosophy of Education
Философия на образованието*

ДОГОВАРЯНЕТО КАТО НАЧАЛО НА ФИЛОСОФСТВАНЕ

Веселин Дафов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Abstract. The text discusses the issue of agreement (contracting) for philosophical activity (teaching, class, session, etc.) in institutional (school, university, etc.) and meta-academic forms of philosophizing (philosophy with children in kindergartens and primary and secondary schools, individual philosophical counseling, philosophical clubs for adults, etc.). The opportunities, advantages and disadvantages of, on the one hand, the so-called institutional and, on the other hand, meta-academic philosophizing from the point of view of negotiation (contracting) are discussed. The idea of the “standard” for philosophizing is introduced, as overcoming the limitations arising from the concept of “requirement” in relation to philosophy and philosophizing as common intersubjective and thinking-together being.

Keywords: ontology; subjectivity; philosophizing; philosophy with children; philosophical counseling; philosophical practices

В този текст¹ се обсъжда грижата за ставането на философстването из не-философстването през конкретността на договарянето². Договорът за философстване се мисли като едно от измеренията на проектното философстване. Обосновава се проектното във философстването като това изкуство, което не просто осъществява прехода от своето конкретно небитие към своето битие, но се грижи за този преход – да преходи, да премине, да стане из не-философско битие във философско битие. И договарянето се взема като едно от началата на философстването, а договарянето – за обективния израз на тази възникваща субектност.

В историята на философстването (винаги мислено не просто като общностно занимание, а като самото (все-)общностно във всяко едно занимание) можем да разпознаем няколко условни етапа: на стихийно започване, после на архигенетично (изначално, родоначално), после на институционално обусловено за поддържане на общности (да бъде в услуга за-нещо-друго), после на а-институционално обусловено (нещо друго да бъде в услуга на философстването) и т.н. И така, докато се стигне до съвременните форми за грижа за

философстването – философия с деца, философско кафе, сократически диалог, философско консултиране (индивидуално), философско-онтологическо консултиране (групово, корпоративно и пр.).³ Особен момент при тях представлява договарянето на съвместност в грижата за философстването. И това е и темата на студията – договарянето за философстване като философски ангажимент, като момент от грижата за самото философстване, като израз на всеобщностния (духовен) характер на самата философия, с което именно това философстване освен наука, знание, практика, приложение бива и проектно начинание. А философстването, макар и да се отнася до всеобщото, именно в момента на договарянето става именно онова същинско философстване, което се грижи за всеобщото по конкретен начин.

I. Философия и институции

За разлика от традиционните институционализирани форми на философското битие – в училищата, в университетите, в школите, в различните философски пирове (симпозиуми), конференции, именно в метаинституционалните форми се реализира пълноценно битието на философията като проектна субектност. Тази субектност (първоначално обусловена като просто „организация“) живее своя живот именно в тези събития на философски живот или начини на философстване, които надхвърлят институционалното. Особеното в тях е, нека го посочим още сега, че моментът на проектно поведение (осъществяване) е предположен и застъпен толкова силно, че спокойно можем в такива случаи да казваме: без проектното философията е нищо, но спокойно можем да кажем и обратното – без философия проектното е нищо. Последното важи със също толкова голяма сила и в днешно време, в което проектното е издигнато в знаме за развитие на академичното и научното, но твърде често проектното е сведено до толкова ограничени форми и осъществявания, че по-скоро се превръща в изпълняване на планове и цели, обикновено зададени от някаква конюнктура, външна за самото академично и научно.

В традиционните форми на философстване в институции, в крайна сметка съвместността, философската съвместност, се получава спрямо един общ стандарт (Mitrentzeva 2015), едновременно произтичащ, но и намиращ израз в институционалното. Именно в тази двойственост – хем да е определено, хем да определя – личи субстанциалният характер на институционалното изобщо, а в случая на институционалното философстване. Има и форми на философстване, които стоят извън институционалното (виж: Delchev 2000), ала в крайна сметка биват преценявани в отношението си спрямо него. Такива са т.нар. философствания на пазара, философствания по време на дружески събирания (тържества, пирове, веселби и др.), „дървени философствания“ и т.н., които надхвърлят идеята за едно просто ежедневно философстване, но пък и все още не са станали, не са преминали в институционализираното фи-

лософстване, такова каквото може да бъде заварено било в някаква школа, било в университет и т.н.

Интересното за философстването с договаряне, което се обсъжда в този текст, е това философстване, което е извън институционалното мислене⁴, но не защото не го познава, а тъкмо напротив, защото е в състояние да се възползва от неговите предимства на субстанциално, но и да отиде отвъд следствията, които се явяват негов недостатък. Такива недостатъци има немалко и понякога те са решаващи за живостта на философията и бюрократизирането и формализирането на философията. Тези недостатъци произлизат от битието на институционалното, като субстанциализиран дух (така както Хегел ни го обяснява във „Феноменология на духа“ – Hegel 1969). Субстанцията, в крайна сметка, макар и бивайки най-висшата схванатост (определеност), все пак е схванатост (определеност) именно на предметното. В случая на философстването като жива дейност – институционалното философстване се отнася до всеобщността на схванатата в предметност философия.

Философстване от свобода (институцията) vs. философстване от творчество (проекта)

Метаинституционалното философстване, макар и рефлексивно да може да бъде сравнявано с институционалното, се изявява в достойнството на оживотворяваща философия, на непосредствено жива философия, на самото философстване. При него не е достатъчно да се остане при организирането и подготовката, произтичащи по силата на институционалността. То винаги отива отвъд термините на необходимостта и задължителността и се сменя не в свободата, както погрешно може да се прецени, а в творческото и проектното. Това е така, защото именно свобода е снета в институционалното и институциите са субстанциализиращият израз на свободата. Точно затова мисленето от свобода вече не е достатъчно и философията опознава и поставя темите за творчеството и проектното като именно тези теми, позволяващи осмисляне на съвременното личностно и човешко развитие. Да се мисли само и единствено от свобода обаче, вече е недостатъчно. И именно това развитие на човешкия дух, отиващото отвъд просто свободното и преминаващото в творчество и проектно, се явява социалната основа на метаинституционалните форми на философстване. И точно поради това те не просто биват неинституционални или извънинституционални, а биват метаинституционални: било то метаучилищни и метапредметни или пък метаакадемични или метадисциплинарни.

Философстване – нито [хем] по необходимост, нито [хем] по случайност

Разликите между институционалното и метаинституционалното философстване могат да бъдат обсъждани и много по-аргументирано и подробно. Но тук ще си позволя да отбележа само една водеща разлика – по отношение

на ролята на случайното и необходимото като водещи за схващане водещото напрежение при обгрижената субектност (това субектно, за чието битие се полагат грижи, именно защото то има битие от самото себе си и не може да бъде предмет на производство или създаване). Необходимостта се явява предметният израз на всеобщото като последователност или задължителност, а случайността⁵ – предметният израз на единичното като спонтанност или произвол.

Така въпросът е дали философстването може да бъде мислено като проектирано (такова, за което се полагат грижи) философстване между свободни граждани, което не е просто някакво случайно (единствено и само произволно) събиране, или случайно попадане във философска общност. Така то е хем неинституционално, стои извън отношенията на необходимост (задължителност), хем е схванато в организираността между хората като неслучайно. За такива форми на философстване могат да бъдат признати и философия с деца като допълнителна педагогическа услуга, и философското консултиране като свободно договаряне между граждани, и философските вечеринки (философско кафе, философски клубове и др.), и предоставянето на философски изследвания за нуждите на разработване на продукти и услуги. Ала при всички тези, нека подчертаем, моментът на неслучайност не превръща това философстване в институционално. Именно в грижата за израстването из институционалното се показва метаакадемичният характер на подобно философстване и неговите основания в академичното и институционалното.

Договарянето като начало на философстването

Досегът или достъпът на човек с философия може да бъде по задължение, както това става в училищния живот, където в програмата има включени философски дисциплини. Но може да бъде и по случайност – човек просто да се намери сред философстващи; да се е родил в семейство, в което има философ; да попадне в приятелския кръг на Сократ например или в друг приятелски кръг и т.н.

Докато във „философия с деца“, „философско консултиране“ и „философските клубове“, всеки човек, без да е задължен, нито пък по случайност, може да участва в такива форми на „организирано“ философстване. И нека веднага се каже: терминът „организирано“ вече се показва като недостатъчно добър за отбелязване достойнствата на тези форми на философстване, доколкото в тях, макар и да се изисква организация (като израз на органиката на всяко едно субектно), все пак тази организация не е достатъчна, за да се гарантира субектният характер на събитието. Именно и затова по отношение на тези метаинституционални философствания е удачно да се говори за проектиране и проектно. Така вече ще се говори за проектно философстване, а не за организирано.

Преди началото на философстването имаме Поканата за философстване, в която една разумност инициира, предлага, повиква друга разумност за съвместност. Но в този момент все още имаме категоричната разлика в активността и пасивността на тези, условно казано, две страни на философстването: на водещ и участници, съмишленици. Ето защо като начало на философстване, не като просто организирано, а като проектно, като такова, в което участниците влагат самите себе си още от самото начало, се явява въпросът за договарянето. Изисква се обмислянето на въпроса за договарянето по един изначален начин (Racheva 2022). Което включва тематизирането на самото битие на участниците във философстването като битие на свободни хора.

И тук е мястото да се отбележи, че в един по-общ смисъл институционалното философстване е израз на обществения договор или поне на институционален такъв. Това е така, когато институционално философията е предоставена като дейност на учениците или на студентите, и именно в това намира израз общественият договор. Но дори в този случай едно същинско философстване като проект изисква отговорният и грижещият се за самото философстване да се заеме с договарянето или поне с осмислянето на институционалните отношения.

Така се стига до разбирането на предимството и недостатъка на ситуацията в училище и университета – а именно, че този „институционален договор за философстване“, бидейки със статут на „обществен“, в смисъл на държавен, бива снет през толкова много други моменти на обществения и политически живот, че непосредственото договаряне между участниците стои много отдалечено, много абстрактно и по същество отчуждено. Факт е, че почти винаги осмислянето на този обществен договор (не само в занятията по философия) в класната стая или университетската аудитория е оставено на случая или на подразбиране. Освен това трябва да се каже и нещо, което отдавна е известно на социалната наука – възможностите да се злоупотребява през институционалното.

В противовес на горепосоченото стои метаинституционалното философстване. Тогава, когато свободно, от себе си и не по случайност се предлага философстване, въпросът за договарянето става не просто изначален, но и определящ за разгръщането на самото философстване. Въпросът с договарянето е ключов, защото в него проличава моментът на проектност в начинанието да се живее духовен живот, проектната грижа за договарянето човешка съвместност⁶.

Всъщност именно моментът на договаряне при философията може да ни се яви като водещ критерий за това дали философското е действително снето в съзнателна дейност като такава, в която наистина се работи с разбирането за пълноценно участие на всички като личности. Или напротив – сведено е до това да бъде просто работа с материал, работа с агенти, работа с активисти, така както често пъти става в институционалното философстване.

Това, което ще кажа за договарянето не противоречи на възможността институционалното философстване също да се прави през договаряне или поне моментът на договаряне да присъства. Ала понеже институцията дава такава власт и протича и през сила, така да се каже, водещият философските занятия в институционалното философстване може да се изкуши (и в повечето случаи така и става) да си спести договарянето. Например учениците ще си бъдат в класната стая, без значение дали някой е договорил с тях – да кажем – време и пространство (да не говорим за тема, начин на работа и т.н.), по силата на това, че те са задължени да бъдат там. Но дори това задължение (да се присъства) също може да бъде договаряно и под договаряне не бива да се остава с впечатлението, че в това договаряне може да се смене това задължение, така че да го превърне в незадължение. По-скоро предметът на това договаряне може да стои по такъв начин, че да се превърне във философско осмисляне. Тоест това, което ще се казва тук за метаинституционалното философстване и договарянето, изобщо не пречи институционалното философстване също да бъде мислено през договаряне, дори напротив. Измежду всички основани в предметността философствания именно институционалното философстване, бидейки най-богато на определения, предоставя и най-много възможности за договаряне.

Начало на договарянето

Изначалното договаряне за философстване започва с обсъждане на първите онтологични определения – категориите, намиращи израз в категориите: когато-то, където-то, каквото-то, колкото-то, както-то и т.н., от което вече се достига до договаряне на опосредстваната всеобщност на онтологичните същности, намиращи израз в понятията: време, пространство, качество, количество, начин и т.н. Ако философстването е в институция и не се проблематизират тези категории и понятия, с това всъщност си проличава, че макар и в институция, такава философстване остава едно дорефлексивно философстване, подвластно на обстоятелствата и на непосредствеността. Може би обичайният израз за такава философстване е „философстване по задължение“.

Първите онтологични определения могат да бъдат обсъждани и изяснявани (доколкото те все още биват непосредствени и се отнасят до наличното битие, до битието-в-себе-си и по този начин представляват органиката на мисленето, органостта на съзнанието). Ала същински предмет на договаряне могат да бъдат само опосредстваните онтологични реалности (доколкото средствеността е самото опосредствано битие, битие-за-друго или битие-за-себе-си), схванати в понятия или концепти (като по този начин представляват не просто органиката на мисленето и съзнанието, а самата живост на мисленето и съзнанието, самият им субектен характер). Така договарянето за философстване, което започва с разбирането за първите форми на опосредствана човешка съв-

местност – на ставането на средствеността като време, пространство, качество, количество, начин и т.н., показва, че философстването ще се извършва със самосъзнанието за ставане на средствеността. Казано направо, договарянето започва с превръщането на кога, къде, какво, как, колко, към-какво и т.н. в съответно: време, пространство, качество, начин, количество, отношение и т.н.. Конкретно то намира израз в резултати от вида: ще се философства в група, ще философстваме в клас, ще философстваме по ето-такъв начин, ще се философства за ето-това. Всички тези горните следват да бъдат получени като договорени, а не просто като съобщени, наложени или прокарани от външна принуда или основания. Ето защо договарянето се явява не просто като първи момент, а то се явява основополагащо.

Не може да се философства без уважение на личността (която в онтологичното си достойнство винаги е вече положена в общностно, в общност) и без договаряне на съвместеността, на заедността, на съборното. Именно съвместното изработване на средствеността, през която ще се философства – грижата за възникването, порастването, живота, жизнеността на общността, на това как ще се прави тази философска общност, не просто може да бъде предмет на договаряне, а е самото битие на общностното, самият живот на личността и общността.

Договарянето като отговорност за живота философстване

Освен всичко друго, договарянето на тази съвместност като общностен философски живот, бидейки базово положение, ни дава възможност да се отнесем и към самата философия като именно философия, а не като към нещо друго – предмет, дисциплина, занятие, средство за печелене на слава, пари или друго. Това договаряне изобщо би било невъзможно, ако се допусне философското да бъде редуцирано до нещо, което може да бъде един път завинаги схванато или определено. Именно доколкото определеността се отнася до наличното битие, а схващането – до същността, то свеждането на философското до едното или другото би значело философията да се сведе до предметността на наличното битие или същностното битие – било като нещо вече дадено, било като нещо вече създадено или произведено.

Ала понеже философското в договарянето за философстване стои в основата за самоизискването на философията към самата себе си, то самото договаряне за философстване е вече „да се философства“. Допускането на договаряне за философстване изключва това просто и само да се говори за философията или да се отнася към философското като дадено или вече получено. Жизнеността на философското като философско, явно, не може да се познава и да се обгрижва единствено и само през определености или понятия (макар и те да се важни моменти в осъществяването на философското живеене), но въпреки това за тази жизненост може да се полага и осъществява грижа.

Философското като субектно и философстването като действителността на тази субектност (субектна действителност, т.е. тази действителност, през която субектното се самосъздава и самосътворява) могат да бъдат познавани именно през познанието на субектното – през идеята. И това например става категорично ясно в постиженията на германската идеалистическа философия, и най-вече е показано в „Науката логика“ и „Феноменология на духа“ на Хегел (Hegel 1969; 2001). Субектността на идеята може да бъде многолика: от субекто-субстанция (Racheva 2005; 2016), през отделната жизнена форма, отделната екзистенция⁷, до интересубективни или интересубектни реалности, всички взимани в достойнството им на субектни, самосъздаващи се. Развитието на субектното преминава в създаване на създаването – творчеството (Andonov 1980; 1988), но дори със субектността на творчеството не попадаме докрай в пълното разгръщане на договарянето, доколкото в творческото субектността остава в стихийността на творческата самонаправа. Именно в проектното се реализира грижата за възникване на твореца и творещото.

И така, в договарянето за философстване не пречи ние да имаме общностно живеене по отношение на идеята за философия, на живота във философското и да се ангажираме именно спрямо тази идея и тази живост на философското. Но същински договарянето за философстване винаги стои в проектното субектно – това, в което всеки е включен в достойнството му на творец, на създател на създаването, а не на деятел, който ще бъде просто част от процес на творчество.

Ако договарянето има вида на това да постигнем определения и схващания за философстването, към които да се придържаме, то това не би било договаряне, а би било свеждане на заповеди и налагане на норми. Което за свой резултат ще има свеждането на философското до нещо налично или до нещо схванато. И всичко това личи много ясно именно във метаинституционалното битие на философията, както това е при философстване с деца от детските градини или началните училища, при индивидуалните философски консултативни сесии или при философските клубове, философско кафе и Сократов диалог.

Договаряне на проектното философстване – стандартът

Самоотстояването на проектното като философско, а не като някакво друго се реализира през средствеността на стандартите. Самоизискването за философстване ни поставя в ситуацията да се настройваме и самонасочваме, да се заглеждаме към, да се заслушваме в, да се съобразяваме със стандарти. Спрямо стандартите ние можем да познаваме дали философстващите, в своето своеобразие и разнообразие, все още са заедно, дали остават в общностното философско. Хубав наглед за това, което се има предвид, е сравнението между битието на класическата музика и изпълнителите на класическа музика, от

една страна, и джаз музиката и музициращите джаз, от друга страна. Класическата музика се изпълнява и класическите музиканти изпълняват класически произведения (творби) на концерти, докато джаз музикантите не намират своето достойнство в изпълнителското (макар и да е предположено), а в например, но не само, т.нар. импровизация, която винаги е съобразена с някакъв джаз стандарт, който се реализира именно като този определен стандарт, и това става в джаз сесия. Проектното предполага много повече от единствено и само импровизация (подобряване, развиване на нещо, което вече е готово) и има своето достойнство в творчеството, в изграждането на субектност, основана в творчеството.

По подобен начин философстванията, основани на свободно договаряне, т.нар. неинституционални философствания, които предполагат и включват класическите постижения на философията, позволяват на философите да престанат да бъдат изпълнители, да бъдат проводници на някакво философско, което е налично и се знае какво е, и само остава това философско, така да се каже, да протече през философстващите по силата на институционалната субстанция. Ала още повече от това неинституционалните философствания ни позволяват да се съобразяваме със стандарти за философстване, те да бъдат договорени, но през цялото време (като дори това *време* се има предвид като възникнало в договаряне) да се работи с ясното съзнание, че се прави философия, че се постигат нови философизации, които са такива, защото са спрямо стандарт, но не са изпълнения, не са само тези смисли, които вече са налични, нито са само тези смисли, които вече са били схванати, определени или дори проиграни, проработени или вече „изпети“ или „изсвирени“.

И именно този момент, смее да твърдя, е моментът на проектирането в договарянето на философията, тъй като точно това трябва да се договори – този стандарт, мислен философски, е наистина предмет на проектното. Предметът на проектното се взима като това, в което нито имаме схванатото, нито имаме само наличното в определеността, но трябва да се положи специална грижа, специален ангажимент хем да бъде признато и уважено за философско, хем да му бъде зачетена новостта. И всичко това би било невъзможно, ако не се съобразяваме с идеята за стандарт за философстване. И именно в удържането на това противоречие се състои и приносът на неинституционалните форми на философски живот, които въпреки това обаче са стандартизирани и по този начин не просто биват неинституционални, а биват метаинституционални.

Известно е например как дълго време на държавните образователни изисквания за учебно съдържание на жаргона на гилдията им се казваше „стандарт“. С промените в новия закон за предучилищно и училищно образование биват и определени като „стандартни“, но това не пречи да продължават да бъдат мислени като „изисквания“. С това само илюстрирам, че не терминът в случая ни води, по-скоро реалността, която го обосновава и с оглед на която

този термин се използва. За да бъдат същински стандарти обаче, те трябва да бъдат това, благодарение на което се осъществява настроеността, изправеността, разумността (а не само разсъдъчността) на философското⁸.

Стандартът и проектността на сесията

Стандартите могат да имат най-разнообразен вид и да изхождат от различни онтологични постижения (виж например чудесното изследване на Митренцева (2015)). Това, което ги прави всеобщи, е моментът на договаряне, в който се осъществява свободната разумна общност – било то на сесия⁹ между консултант и клиент (както това е при философското консултиране), на сесия между учител и ученик (както е това при философия с деца), на сесия между водещия и участниците (както е това при философските клубове или философските вечеринки, или философско кафе и др. подобни). За всички тези сесии, както за техния сесиен характер се грижи водещият. Тази грижа е насочена към това например консултантът да не дава съвети, а да гарантира реализирането, осъществяването (от предметистка гледна точка) или поникването, възникването, порастването и разцъфването на съветническа субектност, на съвет в смисъла на „орган“, на момент от разумния живот на отделния човек или друга субектност, например такива биха били „семеен съвет“, общински или градски съвет и т.н.

Онтологичното равнище на сесията се определя от ролята, която има водещият на сесията, и от това, за което той се грижи. И именно тази грижа се изяснява в договарянето, а оттам – и съответното онтологично равнище.

Например, ако сме се заели с провеждането на сесия по философско консултиране¹⁰, то ние (водещият и клиентът/клиентите изграждат това „ние“) всички заедно трябва да договорим именно тези стандарти. Без такова договаряне попадаме в ситуацията вместо философско консултиране (изграждане на консултативна разумност) да предоставим философска консултация в смисъла на това да се изкаже мнение, да се даде предписание, да се изработи експертиза и т.н.

Начините, по които обикновено се накърнява консултативното поради пренебрегването на договарянето, биват следните:

- когато вместо договаряне се използва някое вече налично определение за философията. В този случай консултантът се проявява по-скоро като един специалист, който може да изкаже специализирано (определено и определително) мнение.

- когато вместо договаряне се работи с понятие за философия, с което ще се даде в най-добрия случай една философска експертиза. В този случай консултантът е по-скоро експерт, който не просто изказва мнение, основано на определения за наличности, а може да схване и същности в понятия, концепции (по-подробно разликите са обсъдени в Dafov 2019) .

Ала този, който консултира философското, той винаги трябва да е в уважение към живостта на философското, на философската общност, която е изградил с клиента, и в този смисъл той трябва да се съобразява със стандарти, а не с понятия, схващания или определения за философията. И договарянето¹¹ на тези стандарти¹² е предмет на истинско изкуство, а не на свеждане (известяване) на знания или определения (както например това е посочено в Jeliazkova-Stoeva 2024; Alexandrov 2024).

По подобен начин стоят нещата и с „Философия с деца“¹³, където учителят не би следвало да довежда работата си единствено до това да изнася уроци (пък били те и чудесно изпълнени), на които да известява учениците за определения или пък да свежда понятия и разбирания за това или онова, а да се грижи за философски сесии, такива, каквито успеят да договорят. Също и с философските клубове, философските вечеринки, философско кафе – където не се очаква от водещия да изнася представления, сказки, лекции, да организира дискусии и т.н., а да се погрижи за договарянето, в което да се гарантира съвместната разумност, което не изключва и изнасянето на философски концерти, лекции, сказки, дискусии и т.н., но и включва например изследваща общност, творчески сдружавания, проектни реализации и др.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008-C01“.

Acknowledgements and funding

This study is financed by the European Union-Next Generation EU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project № BG-RRP-2.004-0008-C01

БЕЛЕЖКИ

1. За подготовката на този текст дължа огромна благодарност на Иван Киров, чиято помощ, корекции, забележки и предложения бяха изключително плодотворни и важни.
2. Цели се преодоляване на недостатъчността на смисъла и неподходящите значения на „практическо“ и „приложно“, когато биват употребявани спрямо философстването – било като приложна философия (като вече станала, готова философия, която остава да бъде нанесена, приложена върху нещо друго); било като практическа философия (като свързана с човешките постъпки и оттам етическо).
3. За краткост ще се позова само на най-важни публикации за две от изброените: философия с деца и философско консултиране.

- За особеностите на философия с деца по отношение на организацията на педагогическия процес виж в:
- Цена Желязкова Стоева, Философия с деца, Философски преглед, брой: 11, 2021, стр.: 165 – 172, ISSN (online):1314-5908.
- Желязкова Стоева, Ц. Философия с деца – обзор. В: сп. Български философски преглед, кн. 11/2021.
- Cassidy, C., S. Conrad, M. Daniel, M. Figueroia-Rego, W. Kohan, K. Murriss, X. Wu, Ц. Желязкова, Being Children. Children's Voices on Childhood, International Journal of Children's Rights, vol. 25, 3 – 4, 2017, pp. 698 – 715.
- Карагеоргиева, Анета, съставител „Антология: философия за деца“, изд. Темто, София 1997.
- Карагеоргиева, А. Програмата „Философия за деца“ в България. В: сп. „Начално образование“, бр. 1/2008.
- Дафов, В., Ц. Желязкова, Допълнителна педагогическа услуга „Философия с деца“ – развитие на мисловни умения и творчество, Виртуална култура, брой1, 2009;
- Александров, Д. Философия с деца и оценяване. В: Оценяване и философия. Сборник доклади от конференция. УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2021.
- Сайт на „ОнтоИдея“ за допълнителна дейност в детските градини и начални училища в България: <https://ontoidea.com/index.php/philosophy-with-children-students/philosophy-with-children/>
- А за особеностите на консултирането виж:
- Цена Желязкова Стоева, Философстване с деца и консултиране, Консултативни компетентности, 2024.
- Александров, Д. (2021a). За онтологичната разлика между психологическото и философското консултиране. В И. Кабаков (съст.), Докторантски четения, 4/2020, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет (с. 99 – 116). Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
4. По съвет на Иван Кирков тук си позволявам да посоча тази определеност на институционалното, която е в противоречие с живото философстване.
 5. За вариативността в мисленето на случайното виж във Видински, В. Случайности: историческа типология, УИ „Св. Климент Охридски“, 2017. Макар и да ни се явява в различни контексти и значения, случайността винаги остава предметност, която сякаш носи повече в себе си идеята за живото и субектното, отколкото необходимостта. Но изглежда, че това е така, ако изобщо е вярно, поради традиционното разбиране за „точна наука“ като познаване на причините и необходимостта.
 6. Тук се говори за човешка съвместност, но горното има претенцията да важи за всяка една разумна субектност. Особено сега, в ерата на „изкуствения интелект“, но не само, грижата за проектната субектност на разумността изисква още по-силен философски ангажимент към всеобщото на разумността, а не редукцията ѝ до антропоцентрични или теоцентрични смисли.
 7. Екзистенциалистски философии и проучвания на отделни субектни форми от различни сфери – науката, стопанския живот, социалното, политическото, културното, медицината и други.

8. Кратка онтологична проектория на „стандарт“ е направена тук: Дафов, В. „Правото на време“. В: Универсалност и приложимост на човешките права, УИ „Св. Климент Охридски“, 2020.
9. Реалността на сесията заслужава специално внимание. Нека само отбележим някои от примерните преходи от институционално в метаинституционално: музикален концерт – джаз сесия, от явяване на преглед / записан час – консултиране; от взимане на урок – получаване на консултация; от участие в оперативка – участие в заседание; от участие в упражнение – участие в конференция. Сесията дава определен вид на равнопоставеността и автономността в изработването на съвместността. Освен това в нея изначално стои отвореното завършване, което завършване/край се отнася само до времето, пространството, качеството, количеството, начина и т.н., но не и до живото съвместно (съборно) преживяване, изживяване и проектиране.
10. Пример за опитността на психолозите: (Крумова-Пешева, 2024); (Ханчева, К, Йорданова, Б, Стоянова, Р, Макавеева, Цв, 2024), а на медиците (Амбарева, З., Милева, Д., Ферейра, П., Цигаровски, Г., Асенова, Р., 2024).
11. Като част от процеса на това договаряне могат да се мислят и всички форми на етически кодекси и опити на практикуващите да договорят предварително моралните стандарти на практиката. Виж в: Миков, И., „Етическата експертиза и кодификация на морала“, сб. Консултативни компетентности, 2024, стр. 205 – 218.
12. Именно с разбирането за разнообразието в различните консултативни практики, по инициатива на специалност „Философия“ и специалност „Психология“ на ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“ на 2 – 4 юни 2023 г. се проведе академична конференция на тема „Консултативни компетентности“.
13. Позволете ми да отбележа, че казаното за работата по „Философия с деца“ не стои в противоречие с работата в първи и втори гимназиален етап, където е мястото на предметите от т.нар. философски цикъл. Няма никакви пречки освен тези, свързани с възможни злоупотреби с институционалното и които вече бяха обсъдени, изискването за проектно договаряне да се въздигне до битието на стандарт и действително да се осъществява философстване от стандарт и в училищна среда.

ЛИТЕРАТУРА

- АМБАРЕВА, З., МИЛЕВА, Д., ФЕРЕЙРА, П., ЦИГАРОВСКИ, Г., АСЕ-
НОВА, Р., 2024. Консултативни компетентности на общопрактикува-
щите лекари при работа с трудни пациенти В: КРУМОВА-ПЕШЕВА,
Р., БОГДАНОВА, М., ХАНЧЕВА, К., ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц.,
КИРКОВ, И. (съст.) *Консултативни компетентности*. с.119 – 127.
София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6033-9.
- АЛЕКСАНДРОВ, Д., 2021. Философия с деца и оценяване. В: КИР-
КОВ, И., ДАФОВ, В. НИКОЛОВА, Н. (съст.) *Оценяване и фи-*

- лософия. Сборник доклади от конференция. с. 144 – 157. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-5326-3.
- АЛЕКСАНДРОВ, Д., 2021а. За онтологичната разлика между психологическото и философското консултиране. В: КАБАКОВ, И. (съст.), *Докторантски четения*, 4/2020. с. 99 – 116. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISSN 2603–3453.
- АЛЕКСАНДРОВ, Д., 2024. Философският консултант в училищната общност (училищен философ) В: КРУМОВА-ПЕШЕВА, Р., БОГДАНОВА, М., ХАНЧЕВА, К., ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., КИРКОВ, И. (съст.) *Консултативни компетентности*. с. 190 – 204. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6033-9.
- АНДОНОВ, А., 1980. *Личност и творческа дейност*. София: Партиздат.
- АНДОНОВ, А., 1988. *Диалектическото мислене – новаторство и творчество*. София: Партиздат.
- ВИДИНСКИ, В., 2017. *Случайности: историческа типология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4216-8.
- ДАФОВ, В., Ц. ЖЕЛЯЗКОВА, 2009. Допълнителна педагогическа услуга „Философия с деца“ – развитие на мисловни умения и творчество, *Виртуална култура*, бр.1.
- ДАФОВ, В., 2019. Без да консултира, академията е нищо В: КАПРИЕВ, Г. съст. *Sine Arte Scientia Nihil Est, Изследвания в чест на д.ф.н. Олег Георгиев*, с. 37 – 48. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4578-7.
- ДАФОВ, В., 2020. Правото на време В: ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., ДАФОВ, В., КИРКОВ, И. *Универсалност и приложимост на човешките права*. с. 39 – 45 . София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4989-1.
- ДЕЛЧЕВ, Кр., 2000. *Съобщаване и споделяне на философското*. София: ЛИК. ISBN 954-607-376-8.
- ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., 2021. Философия с деца. *Български философски преглед*, бр. 11, стр. 165 – 172. ISSN 1314-5908.
- ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., 2024. Философстване с деца и консултиране В: КРУМОВА-ПЕШЕВА, Р, БОГДАНОВА, М., ХАНЧЕВА, К., ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., КИРКОВ, И. (съст.) *Консултативни компетентности*. с. 286-294. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6033-9.
- КАРАГЕОРГИЕВА, А., 1997. съставител *Философия за деца: Антология*. София: ТЕМТО. ISBN 954-9566-04-8.
- КАРАГЕОРГИЕВА, А., 2008. Програмата „Философия за деца“ в България. *Начално образование*, бр. 1, с. 16 – 24. ISSN 0204-4951.

- КРУМОВА-ПЕШЕВА, Р., 2024. Правила и креативност в психологичното консултиране и психотерапията В: КРУМОВА-ПЕШЕВА, Р., БОГДАНОВА, М., ХАНЧЕВА, К., ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., КИРКОВ. и (съст.) *Консултативни компетентности*, с. 11 – 20. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6033-9.
- МИКОВ, И., 2024. Етическата експертиза и кодификация на морала В: КРУМОВА-ПЕШЕВА, Р., БОГДАНОВА, М., ХАНЧЕВА, К., ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., КИРКОВ. И (съст.) *Консултативни компетентности*, с. 205 – 218. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6033-9.
- МИТРЕНЦЕВА, М., 2015. *Философия на промяната: Философските дисциплини в училище след 1991 г.* Варна: LiterNet. ISBN 978-954-304-407-8. <https://litenet.bg/publish30/maia-mitrencева/filosofia/index.html>
- РАЧЕВА, Ц., 2005. *Хегел и Хусерл*. София: Парадигма. ISBN 954-326-016-8.
- РАЧЕВА, Ц., 2016. *Към идеята за една онтология на предметността*. София: Парадигма. ISBN 978-954-326-294-6.
- РАЧЕВА, Ц., 2022. Философският час – разкриване на измерения В: ТОМОВА, Т., КАЛФОВА, Е. (съст.) *Формиране на компетентности в съвременната образователна реалност*, с. 446 – 459. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-075499-4.
- ХАНЧЕВА, К, ЙОРДАНОВА, Б, ТОЯНОВА, Р, МАКАВЕЕВА, Цв., 2024. Психологическо консултиране: европейска рамка и насоки за работа В: КРУМОВА-ПЕШЕВА, Р., БОГДАНОВА, М., ХАНЧЕВА, К., ЖЕЛЯЗКОВА-СТОЕВА, Ц., КИРКОВ. И. (съст.) *Консултативни компетентности*, с. 57 – 83. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6033-9.
- ХЕГЕЛ, Г. В. Ф., 1969. *Феноменология на духа*. София: Наука и изкуство, превод Генчо Дончев.
- ХЕГЕЛ, Г. Ф., 2001. *Науката логика*, том 1 и 2. София: ЛИК, превод Генчо Дончев. ISBN 954-607-382-2; 954-607-383-0.
- CASSIDY, C., S. CoONRAD, M. DANIEL, M. FIGUEROIA-REGO, W. KOHAN, K. MURRIS, X. WU, ZHELYAZKOVA, Ts., 2017. Being Children. Children's Voices on Childhood. *International Journal of Children's Rights*, vol. 25, no. 3 – 4, pp. 698 – 715.

REFERENCES

- AMBAREVA, Z., MILEVA, D., FERREIRA, P., TSIGAROVSKI, G., ASENOVA, R., 2024. General Practitioner's Consultative Competences Working with Difficult Patients. In: KRUMOVA-PESHEVA, R., BOG-

- DANOVA, M., HANCHEVA, C., ZHELYAZKOVA-STOEVA, Ts., KIRKOV, I.(eds.), Consulting *competencies*. pp. 119 2024127. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-6033-9. (in Bulgarian)
- ALEXANDROV, D., 2021. Philosophy with children and assessment. In: KIRKOV, I., DAFOV, V., NIKOLOVA, N. (eds.) *Assessment and philosophy. Collection of conference papers*. pp. 144 2024157. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-5326-3. (in Bulgarian)
- ALEXANDROV, D., 2021a. On the ontological difference between psychological and philosophical counseling. In: KABAKOV, I. (ed.), *Doctoral Readings, 4/2020*, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Philosophy. pp. 99 2024116. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISSN 2603–3453. (in Bulgarian)
- ALEXANDROV, D., 2024. The philosophical counselor in the school community (school philosopher) In: KRUMOVA-PESHEVA, R., BOGDANOVA, M., HANCHEVA, C., ZHELYAZKOVA-STOEVA, Ts., KIRKOV, I.(eds.), Consulting *competencies*. pp. 190 2024204. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-6033-9. (in Bulgarian)
- ANDONOV, A., 1980. *Personality and creative activity*. Sofia: Partizdat. (in Bulgarian)
- ANDONOV, A.,1988. *Dialectical thinking – innovation and creativity*. Sofia: Partizdat. (in Bulgarian)
- CASSIDY, C., S. CONRAD, M. DANIEL, M. FIGUERIA-REGO, W. KOHAN, K. MURRIS, X. Wu, ZHELYAZKOVA, Ts. 2017. Being Children. Children’s Voices on Childhood, *International Journal of Children’s Rights*, vol. 25, no. 3 – 4, pp. 698 – 715.
- DAFOV, V., TS. ZHELYAZKOVA, 2009. Elective pedagogical activity “Philosophy with children” – development of thinking skills and creativity, *Virtual culture*, issue: 1. (in Bulgarian)
- DAFOV, V., 2019. Without Counselling the Academy is Nothing In: KAPRIEV, G.(ed.) *Sine Arte Scientia Nihil Est, Studies in Honor of Dr. Oleg Georgiev*. pp. 37 – 48. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-4578-7. (in Bulgarian)
- DAFOV, V., 2020. The right of time-being. In: ZHELYAZKOVA-STOEVA, Ts., DAFOV, V., KIRKOV, I. (ed.) *Universality and applicability of human rights*. pp. 29 – 45. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-4989-1. (in Bulgarian)
- DELICHEV, K., 2000. *Communication and Sharing of the Philosophical. Sofia: LIK*. ISBN 954-607-376-8.(in Bulgarian)

- HEGEL, G. V. F., 1969. *Phenomenology of Spirit*. Sofia: Nauka i izkustvo, translated by Gencho Donchev. (In Bulgarian)
- HEGEL, G. F., 2001. *Science Logic*, vol. 1 and 2. Sofia: LIK; translated by Gencho Donchev. ISBN 954-607-382-2; 954-607-383-0. (In Bulgarian)
- KALFOVA, E. (ed.) *Formation of Competencies in Contemporary Educational Reality*. pp. 446 – 459. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-075499-4. (in Bulgarian)
- KARAGEORGIEVA, A., 1997. compiler *Philosophy for Children*. Anthology. Sofia: Temto Publishing House. ISBN 954-9566-04-8. (in Bulgarian)
- KARAGEORGIEVA, A., 2008. The “Philosophy for Children” Program in Bulgaria. Journal “*Primary Education*”, Issue 1, pp. 16 – 24. ISSN 0204-4951. (in Bulgarian)
- KRUMOVA-PESHEVA, R., 2024. Rules and Creativity in Psychological Counseling and Psychotherapy In: KRUMOVA-PESHEVA, R., BOGDANOVA, M., HANCHEVA, C., ZHELYAZKOVA-STOEVA, Ts., KIRKOV, I.(eds.), Consulting *competencies*. pp. 11 – 20. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-6033-9. (in Bulgarian)
- MIKOV, I., 2024. Ethical Expertise and Codification of Morality In: KRUMOVA-PESHEVA, R., BOGDANOVA, M., HANCHEVA, C., ZHELYAZKOVA STOEVA, Ts., KIRKOV, I.(eds.), Consulting *competencies*. pp. 205 – 218. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-6033-9. (in Bulgarian)
- MITRENTSEVA, M., 2015. *Philosophy of Change. Philosophical Disciplines in School after 1991*. Varna: LiterNet. ISBN 978-954-304-407-8. (in Bulgarian) <https://litternet.bg/publish30/maia-mitrencseva/filosofia/index.html>
- RACHEVA, T., 2005. *Hegel and Husserl*. Sofia: Paradigma Publishing House. ISBN 954-326-016-8. (in Bulgarian)
- RACHEVA, T., 2016. *Towards the Idea of an Ontology of Objectivity*. Sofia: Paradigma Publishing House. ISBN 978-954-326-294-6. (in Bulgarian)
- RACHEVA, T., 2022. The Philosophical class – Revealing Dimensions. In: TOMOVA, T., HANCHEVA, K., YORDANOVA, B., TOYANOVA, R., MAKAVEEVA, Tsv., 2024 Psychological Counseling: European Framework and Guidelines for Work In KRUMOVA-PESHEVA, R., BOGDANOVA, M., HANCHEVA, C., ZHELYAZKOVA STOEVA, Ts., KIRKOV, I. (eds.), Consulting *competencies*. pp. 57 – 83. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-6033-9. (in Bulgarian)

- VIDINSKI, V., 2017. *Occasions: historical typology*. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-4216-8. (in Bulgarian)
- ZHELYAZKOVA-STOEVA, Ts., 2021. Philosophy with Children – review. *Bulgarian Philosophical Review*, vol. 11, pp. 165 – 172. ISSN 1314-5908. (in Bulgarian)
- ZHELYAZKOVA-STOEVA, Ts., 2024. Philosophizing with Children and Counseling In KRUMOVA-PESHEVA, R., BOGDANOVA, M., HANCHEVA, C., ZHELYAZKOVA STOEVA, Ts., KIRKOV, I.(eds.), *Consulting competencies*. pp. 286 – 294. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-6033-9. (in Bulgarian)

AGREEMENT AS BEGINNING OF PHILOSOPHIZING

✉ **Prof. Dr. Vesselin Dafov**

Department of Philosophy
Philosophy Faculty
Sofia University “St. Kliment Ohridski”